

Олександр Лисенко,
асистент кафедри філософії,
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

МІЖКОНФЕСІЙНА ЗЛАГОДА — ПЕРЕДУМОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

«Жодні інші причини не спонукають
людей чинити зло так досконало й так
завзято, як релігійні переконання»

Блез Паскаль.

Александр Лысенко. Межконфессиональное согласие — предпосылка национальной безопасности украинского общества

Вследствие ряда исторических и социокультурных факторов православие понимается как определяющий смыслообразующий фактор религиозного поля украинской культуры на протяжении последней тысячи лет. В статье обосновывается актуальность обращения к основам духовной культуры украинского народа, природе межконфессионального согласия и религиозной толерантности как необходимых условий национальной безопасности и добрососедских отношений с другими народами и странами.

Ключевые слова: толерантность, украинское православие, полирелигиозность, между церковный диалог.

Релігія відіграє в суспільстві роль одного із смислоутворюючих, ціннісноутверджуючих чинників тісно переплітаючись з усіма соціо-культурними цінностями, нормами, звичаями, обрядами, традиціями того чи іншого народу, представлених в інших формах суспільної свідомості та духовного життя. Мораль і право, які визначають тип і спосіб соціальної взаємодії, містика і філософія, котрі встановлюють (в особливий спосіб) першосмисли буття, мистецтво як духовно-практична діяльність по створенню і засвоєнню естетичних цінностей і, певною мірою, навіть наука як теоретико-практична діяльність по отриманню об'єктивних знань про світ і людину є взаємопов'язаними з релігійними цінностями, принципами, ідеалами, нормами домінуючої в культурі релігійної традиції. Безсмертя душі, існування Бога та буття світу — глобальні смисложиттєві проблеми, які є центральним стрижнем будь-якої релігії. Саме релігія в унікальний і неповторний спосіб вирішує ці проблеми, породжуючи особливий тип духовності, ґрунтованої на вірі. Глобальність цих питань консолідує та об'єднує інші форми духовного життя в певну цілісність, презентує єдність духовного досвіду. Тому, на наш погляд, є справедливою думка, що релігія складає внутрішній зміст духовного життя як людини окремо, так і культури в цілому; саме вона є сутністю культури, тоді як культура здебільшого виражає релігію.

Форми релігійного життя являють собою досвід єднання з вищим началом — Богом. Відношення «конечне — Абсолютне»; «людина — Бог» покладає початок усвідомлення людиною власної сутності, визнання нею свого творчого, активного

характеру самотворення та самовиповнення. Віруюча людина актуалізує власний творчий потенціал, реалізує здібності та задатки (природжені та набуті) згідно з тією генеральною стратегією, яку пропонує релігійна традиція, згідно з тією аксіологічною моделлю, яку сповідує духовна практика цієї традиції. Внаслідок ряду історичних, соціокультурних передумов на українських землях уже другу тисячу років поспіль сповідується переважно християнство візантійського взірця з його специфікою богослужіння (літургіки), обрядовості та віровчення. Традиційність і важливість православ'я серед українського народу перевірена часом і не потребує доказів. Однак метою і завданнями нашої наукової розвідки буде виявлення міри та ступеню толерантності релігійних конфесій у духовному просторі України та дослідження умов міжконфесійного діалогу, взаєморозуміння та злагоди.

Християнству внутрішньо притаманна здатність до прощення і терпимість до конкурентних поглядів: «Ви чули, що було сказано: Око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: Не противтеся злому. Хто вдарить тебе у праву щоку, оберни до нього й другу. Хто хоче позиватися з тобою і взяти з тебе одягу, лиши йому і плащ. І хто тебе силуватиме йти милу, іди з ним дві. Дай тому, хто в тебе просить, а хто хоче позичити в тебе, не відвертайся. Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних» — вчить Ісус Христос¹. У цьому сила й велич тієї релігійної традиції, яка вже понад тисячу років є панівною в українській культурі. Автентичне українське православ'я з притаманними йому рисами: демократичністю, соборноправністю, побутовістю, євангелізмом, паулізмом, віротерпимістю та ісихастсько-софійні рефлексії киевохристиянської традиції: «Філософія серця» — містична кардіогносія, реабілітація екзистенційно-персоналістичного модусу буття людини, визнання цінності тілесного начала, як умови виключного положення людини у світі, розуміння любові як пізнавального принципу, включеність раціонального пізнання у відношення людини до Бога відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні смислів української культури, механізмів національної ідентичності та самосвідомості, а також терпимість до інших форм світогляду та релігії. Давні ментальні традиції віро-, культуро-, етнотолерантності, гостинності, добросусідства українців часто створювали небувалі історичні прецеденти життєвої діалектики цінностей і реалій, коли невдячні та недалекоглядні сусіди, а іноді і ментально та духовно чужорідний елемент сусільства України за добро відплачували злом, а за доброзич-

¹ Єв. від Мт. 38—45.

ливість — нахабством. Отже, закономірно виникає питання: чи є такі ментальні особливості української культури, як віротерпимість і толерантність взагалі та в релігійному контексті зокрема безпечними чи небезпечними для національної та державної цілісності в умовах наявної геополітичної ситуації, військової агресії та збройної окупації частини невід'ємних українських територій?

Парадоксальним чином в Україні нацією, чиї права: мовні, культурні, релігійні тощо порушуються з боку інтересів інших національностей чи етнічних груп, є українська. Таку ситуацію ми спостерігали досить часто у минулому і найактуальніше вона проявилась у сьогоденні. Адже якби від створення української незалежної держави на маргінальних у національному просторі територіях проводилась послідовна політика українізації та державна підтримка мови, культури, релігії (українського православ'я), паралельно з економічними, політичними, соціальними реформами, то ризики сепаратистських настроїв були б мінімізовані. Наявний стан справ актуалізує потребу у реконструкції національної ідеї, системи заходів політичного, правового, економічного порядку щодо забезпечення прав, свобод титульної нації та прав національних меншин. Останнім часом усе частіше з вуст громадських кіл, політичних і державних діячів лунає древня мудрість: «Чия земля, того й релігія», що спонукає до перегляду основ внутрішньодержавної політики у справах релігії та регулюючих механізмів у сфері релігійного життя. Але межа між жорстким і некоректним (а, відтак, неефективним) державним примусовим втручанням у приватну, суверенну частину життя громадян і конструктивним впливом на процес розвитку релігійних процесів є достатньо тонкою та делікатною. Отже варто розібратися з внутрішньою природою таких явищ.

«Релігійні війни відзначаються особливою люттяю. Коли люди воюють за територію заради економічної користі, в певний момент війна вже не виправдовує себе і тоді сторони намагаються укласти мирну угоду. Але якщо причиною є релігія, то компроміс і примирення вважаються неприпустимими»¹. Варто здійснити філософську рефлексію природи релігійних конфліктів. Той природний стан війни всіх проти всіх, про який справедливо говорив Томас Гобс, не зникає остаточно навіть за умови більш-менш ефективного державно-правового регулювання суспільних відносин. Конфлікт людських інтересів, егоїзм, підвладність пристрастям та афектам, недосконалість правоохоронної та судової системи часто густо змушують людину (або групу осіб) порушувати закон, нехтувати страхом перед справедливим заподіянням шкоди (покаранням) правопорушникові з боку владно-правової системи.

¹ Здіорук С. І. Суспільно релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: Монографія / Здіорук С. І. — К. : Знання України, 2005. — С. 48.

Норми міжнародного права та міжнародні правозахисні організації стоять на сторожі міжнаціональної безпеки, недопущення кровопролитних зіткнень між державами, націями, етносами, етнічними групами, релігійними громадами чи іншими організованими групами у масштабах, що реально перевищують межі окремо взятої країни, або ж створюють небезпеку такого поширення. Гуманістичні ідеали, цінності та цілі свідчать про трагічність і недопустимість проявів насилля, людиноненависництва у сучасному світі. Однак суспільне буття ніяк не хоче «дослухатись» до вимог законотворців, доброї волі громадян МИРУ, здорового глузду. Сучасний етап історичного розвитку характеризуються новою хвилею громадянських і міждержавних війн і збройних протистоянь. В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, пережитого досвіду світових війн, усвідомлення загрози знищення людства в цілому подібні прояви не можуть залишатися приватною справою однієї країни або конфліктуючих сторін і вимагають обов'язкового компетентного втручання світової спільноти і відновлення суспільної рівноваги та стабільності.

Однак, якщо причини конфліктів лежать, так би мовити, у мирській, земній площині: економіка, політика, навіть культура, то все ж лишається презумпція їх відносності, зумовленості, плінності, перехідності, можливої релятивності, не абсолютності у свідомості ворогуючих сторін. Причини конфліктів релігійних знаходяться в іншій системі світоглядно-ціннісних координат: тут має місце протиставлення не інтересів плінного і кінцевого світу, а змагання вічного і абсолютного порядків (Царства небесного), стратегій особистісного спасіння, безсмертя та вічного життя, екзистенційно важливих для кожного віруючого особисто, та для всіх поколінь його братів єдиновірців, чи родичів, якщо мова йде про спадкоємну релігійну традицію. А тому будь-який компроміс, що передбачає поступку у власних інтересах, рівнозначний визнанню неправоти, хибності, помилковості того світу належного, в якому кожен віруючий вбачає свою небесну батьківщину, а відтак зраду ним свого істинно сутнього минулого, теперішнього та майбутнього. Минулого — як священної історії утвердження богопізнання попередніми поколіннями єдиновірців, теперішнього — як максимально свідомої і відповідальної миті у визначенні власної ідентичності та духовно-особистісної самобутності та майбутнього — як вічного і блаженного життя у царстві Божому, яке в першу чергу й гарантується сповіданням і проповіданням віри переконаннями, способом життя, навіть смертю у житті кінцевому — земному плані буття.

Полірелігійність є звичайним і перманентним явищем української культури. Тому в історико-аксіологічному аспекті варто виділити ті релігійні сили, що впродовж історії сприяли духовному розвою українства, української культури та державності. Усвідомлюючи всю складність, об'ємність, фундаментальність цього завдання, ми обмежимося лише деякими міркуваннями з цього питання. Останні статистичні данні оприлюднені державним департаментом у справах національностей і релігій станом на 01.01.14 демонструють таку диспозицію релігійних громад в Україні: загальна кількість релігійних громад — 35 646, з них найбагаточисельніші: УПЦ МП — 12 714; УПЦ КП — 4661; УГКЦ — 3765; всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів — 2576; всеукраїнський союз християн віри євангелійської (п'ятидесятників) — 1616; релігійні організації центру Божої Церкви християн віри євангельської в Україні (у пророцтвах) — 1300; українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня — 1064; свідки ієгови — 1030; Римо-католицька церква — 942; Духовне управління мусульман Криму — 928; Церкви повного Євангелія — 675; Духовне управління мусульман України — 118; об'єднання хасидів Хабад Любавич юдейських релігійних організацій України — 108; об'єднання юдейських релігійних організацій України — 73; релігійні організації Рідної української національної віри — 66. Такі показники відображають останні тенденції співвідношення та конфігурації релігійних сил за часи незалежної України, хоча за останній рік ситуація в окупованому Росією Криму та Донбасі істотно змінилась у бік монополізації московської церкви.

Язичницькі вірування, іудаїзм, іслам, католицизм і протестантизм (як гілки християнства) в певні періоди історії істотно впливали на духовну культуру українців. Однак, на нашу думку, лише українська православна церква (по суті та по духу) може претендувати на роль чинника самоідентифікації та консолідації українського етносу протягом достатньо тривалого періоду — аж до XVIII ст. Саме українське православ'я, у найскладніші моменти останнього тисячоліття історії нашого народу та нашої державності, являлись виразником національної ідеї, духу, зберігали самобутність, окремішність, унікальність та неповторність української культури та традицій. І хоча історичні колізії демонструють складність і суперечливість заснування, становлення та розвитку вище вказаної церкви, все ж її ключова роль в етноформуючому та етнозберігаючому процесах у найвідповідальніші в історії українського народу моменти дає право розглядати її як інституцію, що сприяла формуванню усвідомлення українцями своєї етнічної самобутності в історико-культурному розмаїтті народів і визначила загальні орієнтири національної духовно-практичної діяльності

та розвитку¹. Ментальні структури, мислення, мова, світосприйняття, світопереживання, світорозуміння українців у своєму становленні були детерміновані релігійними ідеалами та цінностями, а специфіка релігійного життя — духовний клімат, у свою чергу, визначалась особливостями української свідомості, світогляду та культури. Отже, такий взаємовплив свідчить про цілісність українського духовного досвіду, єдність ментальних і релігійних структур у ході історичного розвитку та в процесі культуротворення.

Тому саме українське православ'я виступає основою, гарантом самосвідомості та самоідентифікації української нації як у минулому, так і в сьогоденні. Ця релігійна організація через різні сфери духовного життя впливала на процес становлення нації. Домінуюча релігія, якою виступало православ'я, закріплювала почуття єдиного цілого, виконувала роль виразника національного духу та окреслювала національний характер у найскладніші для історії України періоди: під час татаро-монгольської навали — XIII—XIV ст., доби козаччини взагалі — XVI—XVIII ст. та визвольної війни 1648—1654 років, діяльність святих отців та військових капеланів сьогодні зокрема. Отже, православ'я формувало у представників нації усвідомлення своєї етнічної належності через віднесення себе до освяченого церквою і Богом українського народу. І саме конфесійна визначеність передбачала етноконфесійну самостійність. Відтак, починаючи з 1240 р., після нашестя на Русь хана Батия, православна церква визнається національною та аутентичною в культурі України. Констатується близькість догматичних і ментальних структур в українській культурі, внаслідок чого останні виступають відправною точкою для трансцендентальної єдності людини та Бога. Лише в період пригноблення російським самодержавством — XVIII—XX ст., після асиміляції української церкви московською, православ'я почало відігравати деструктивну роль у процесах національного та державного розвитку.

Сьогодні в Україні релігійні конфесії заявлені дуже широким спектром найрізноманітніших сект, напрямків, течій як традиційного, так і нетрадиційного гатунку. Вони були легалізовані прийняттям закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Відтак проведення дослідження на предмет аутентичності витоковим джерелам, чистоти та істинності більшості з них, не завжди уявляється можливим. Тому існує небезпека широкого розповсюдження новітніх релігійних організацій явно вираженого (за наслідками дії) асоціального характеру — «Біле братство», «АУМ — Сінрікьо», церква «Єднання», сата-

¹ Колодний А. М. Релігія в духовному житті українського народу / Колодний А. М., Лобовик Б. О., Філіпович Л. О. — К.: Наукова думка, 1994. — 201 с.

нінські церкви, деяких харизматичних церков, під вплив яких потрапляють представники найрізноманітніших верств населення і, здебільшого, молодь.

Дослідження природи та значення новітніх релігійних організацій є завданням не лише богословів, філософів, релігієзнавців, але й соціологів, юристів, психологів, парапсихологів, психотерапевтів. Комплексне дослідження цих феноменів дасть змогу розкрити латентну небезпеку, яка полягає в паплюженні загальнолюдських і національних цінностей, норм моралі, культури та умов співжиття в суспільстві, руйнуванні національної самосвідомості і державної ідеології та завчасно її попередити. Не порушуючи норм свободи совісті, як зазначалось вище, та природньої кон'юнктури релігійних організацій потрібно проводити ідеологічну підтримку традиційних церков: УПЦ Київського патріархату, Української Православної Автокефальної церкви та Української Греко-Католицької церкви, які продовжують відігравати роль національних церков і визначити правову легітимність, надавши їм статус традиційних релігій. Але обов'язково, виходячи з негативного історико-культурного досвіду, слід врахувати небезпечність традиції цезаре-папізму, які склались у відносинах церкви та держави, та зрозуміти неможливість тотальної регламентації державою церковного життя та спекулювання церквами державною підтримкою. Релігійна та національні ідентичності (які є тісно пов'язаними між собою) є найсталішими з поміж ряду інших: політичної, соціальної, економічної тощо. Тому зовнішнє грубе втручання з боку держави у приватну сферу релігійного життя з неминучістю призведе до зростання напруги, непорозуміння, фізичного протистояння між пригнобленим і гнобителем. Тому у внутрішньодержавній політиці мова повинна йти не про диктат чи примус, а про забезпечення реалізації на демократичних засадах релігійних прав і свобод усіх членів суспільства. Державні інституції повинні виконувати певні контролюючі та експертні функції, не впливаючи суттєво на глибинні релігійні процеси та відносини (догматику, обрядовість, організацію, культ і т.п.) та проводити певну ідеологічну підтримку традиційних «національних церков». Такі «національні церкви», як УПЦ Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, Українська греко-католицька церква, які виконували місію націотворення в глобальному історичному масштабі, мають і в сучасності послугувати відродженню відчуття єдності, спільності, самосвідомості нації взагалі та молоді, як її майбутнього, зокрема. На освітянському рівні має відбуватись пропедевтичне ознайомлення з християнськими культурними та морально-естетичними цінностями на фоні панорами релігійного життя в країні

з метою інтегрованості в християнський культурний світ та особистісного духовного розвитку.

Сьогодні статус українського православ'я має відображати його історичну, культурну та духовну значимість в релігійному житті українського народу, не порушуючи кардинально гуманістичного характеру ст. 35 Конституції України та закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Необхідність у такому визнанні існує не тільки у церкви, але й у самій державі, яка в перехідний період має визначити та встановити ідеологічні, моральні, правові, зовнішньо та внутрішньополітичні пріоритети, відправляючись при цьому від власної духовної традиції. Такий захід дозволить виокремити орієнтири, орієнтації, ідеали, цінності, уможливить ідентифікацію на міжнародному рівні типу нашої культури, що, в свою чергу, дасть змогу інтегрувати з країнами християнського культурного світу; визначити пріоритетність розвитку, забезпечить конституювання правових сутностей, які б визначались цінностями та ідеалами християнства та відстоювали їх. Історично такі прецеденти ми можемо віднайти звернувшись до національної ідеї, ідеології, конституційної бази таких розвинених демократичних європейських країн, як Греція, Болгарія, Грузія.

Слід зауважити, що проблеми юрисдикції православної діаспори та позадіптіхціальних церков є головною проблемою світового православ'я на сучасному етапі його розвитку¹. Сьогодні в Україні ми спостерігаємо конфронтацію етнорозвиваючих та етноуніфікуючих тенденцій православної церкви в історії українського народу та державності у вигляді конфронтацій і протистояння УПЦ Київського патріархату, автокефалів, УГКЦ, з одного боку, та УПЦ Московського патріархату, з іншого. У згорнутому (сконцентрованому) вигляді історичні колізії виразились у конфлікті церков національної та денаціоналізуючої². В українському релігійному просторі має місце істотний вплив різних закордонних релігійних центрів на віруючих певних конфесій (зовнішньополітичний чинник). Змішаність політичних і релігійних інтересів не дозволяє говорити про прозелетичні мотиви такого втручання, а швидше про пропагандисько-ідеологічну обробку свідомості прихожан під егідою віросповідних доктрин. Типовим і найпоказовішим прикладом чого може послугувати діяльність православної церкви МП.

Тому ключовим завданням державної політики, щодо релігійного життя та духовного клімату в країні, є стимулювання розвитку екуменічних, консолідуючих тенденцій, міжцерков-

¹ Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О. Н. Саган. — К.: Світ знань, 2004. — 912 с.

² Здіорук С. І. Суспільно релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: Монографія / Здіорук С. І. — К.: Знання України, 2005. — 552 с.

ного діалогу, віротерпимості; ініціювання та сприяння з боку влади утворенню єдиної помісної національної церкви та вирішенню внутрішньоцерковної кризи українського православ'я. Такий підхід дозволить вирішити ряд суттєвих проблем релігійного життя України: примирення та об'єднання духовно близьких церков у єдину помісну церкву, підвищення авторитету традиційних церков, диференціація релігійних організацій у просторі суспільних інституцій, визначення державних пріоритетів, що не дозволить розповсюдженню псевдо-релігійних сект і напрямків, зорієнтує громадськість у панорамі релігійного життя, об'єктивно, а не упереджено конфесійною приналежністю.

Відтак тенденції до об'єктивної експертної оцінки та ідеологічної підтримки традиційних церков мають існувати паралельно з домінуванням першої. Це дасть змогу не заангажовано розуміти та оцінювати картину релігійного життя і в процесі державного творення та відродження національної самобутності йти в ногу з тими церквами, які цьому сприяють.

Сьогодні ми спостерігаємо ренесанс українського православ'я на прикладі діяльності УПЦ КП та УАПЦ. І хоча історичний процес становлення зазначених церков демонструє певні складнощі як канонічного, так і (здебільшого) політичного характеру, все ж в умовах незалежної української держави цей процес являє єдність логічного та історичного, коли українське православ'я знову вийде на авансцену та буде виконувати свою споконвічну місію у духовному розвитку українства.

Oleksandr Lysenko, Assistant at Philosophy Department of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

INTER-CONFESSIONAL CONSENT AS A PREREQUISITE OF THE NATIONAL SECURITY OF THE UKRAINIAN SOCIETY

As a consequence of a number of historical and socio-cultural preconditions it has been a second thousand years that mostly Christianity of Byzantine model with its specific service (liturgy), rituals and dogma is followed on the Ukrainian lands. However, only now, after long-lasting crisis and in terms of state-building and socio-political transformations in Ukrainian society, combating the military and political aggression of Russia, there is a real revival of Ukrainian Orthodoxy observed. The current state of religious life in Ukraine is characterized by confessional tension in the relationship of Orthodoxy and by the spread of non-traditional religious teachings and denominations. This leads to a philosophical analysis of inter-confessional consent as a condition of national security of the Ukrainian society.

The nature of religious conflict lies in competing alternatives of ideological and value systems: the eternal and absolute order (Kingdom of Heaven), strategies of personal salvation, immortality and eternal life, and so on. And therefore any compromise in beliefs equals to recognition of a world of good, which every believer sees his heavenly home, as wrong, erroneous, false.

Today in Ukraine there is a confrontation of ethno-developing and uniting tendencies of the Orthodox Church as a confrontation between Kyiv Patriarchate, autocephaly,

UHKC, on the one hand, and the Orthodox Church of the Moscow Patriarchate on the other. It is the conflict of churches, in essence, national and de-centralizational.

Main task of public policy is to ensure national security and optimization of the spiritual climate in the country, and therefore to encourage the development of ecumenical, consolidating trends, inter-church dialogue and tolerance among all religions.

Key words: tolerance, inter-church dialogue, Ukrainian Orthodoxy, multi-religiousness.

References

1. Holy Bible [Ukrainian edition: Bibliya abo Knyhy Svyatoho Pys'ma Staroho y Novoho Zapovitu [Tekst]: iz movy davn'oyevreys'koyi y hrets'koyi na ukrayins'ku doslivno nanovo perekladena / per. Ivan Ohiyenko. — K. : Ukrayins'ke Bibliyne Tovarystvo, 2002. — 1159 s.+ 4 s. kart.]
2. Kolodnyy A. M. *Relihiya v dukhovnomu zhytti ukrayins'koho narodu* [Religion in the spiritual life of the Ukrainian people]. — Kyiv: Naukova dumka, 1994. — 201 p. [In Ukrainian]
3. Sahan O.N. *Vselens'ke pravoslav"ya: sut', istoriya, suchasnyy stan* [Universal Orthodoxy: nature, history, current status]. — Kyiv: Svit znan', 2004. — 912 p. [In Ukrainian]
4. Zdioruk S.I. *Suspil'no relihiyni vidnosyny: vyklyky Ukrayini XXI stolittya* [Social and religious relations: challenges Ukraine XXI century]. — Kyiv: Znannya Ukrainy, 2005. — 552 p. [In Ukrainian]

Стаття надійшла 13.11.2015